

AGNIESZKA WÓJTOWICZ-WRÓBEL*

METROPOLITALNE UWARUNKOWANIA ROZWOJU MAŁYCH MIAST I ZMIAN W ICH TOŻSAMOŚCI – PRZYKŁAD SŁOMNIK I NIEPOŁOMIC

SMALL TOWN GROWTH AND IDENTITY CHANGES METROPOLITAN CONDITIONING – THE CASE STUDIES OF SŁOMNIKI AND NIEPOŁOMICE

Streszczenie

Małe miasta położone w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym to lokalne ośrodki gospodarcze, administracyjne itd. mające wiele problemów przestrzennych, funkcjonalnych i społecznych. Zmiana ustroju społeczno-gospodarczego po 1989 r. z jednej strony stworzyła nowe szanse, dając możliwości rozwojowe, z drugiej natomiast była przyczyną powstawania licznych zagrożeń. Powodem tych przemian były m.in. brak skutecznie działających narzędzi planistycznych oraz przyzwolenie na wszelką aktywność mieszkańców i władz miasteczek – często szkodliwą dla unikatowych małomiejskich wartości kulturowych czy przyrodniczych. Włączenie małych miast w strukturę Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego na początku XXI w. stwarza nowe szanse, ale i zagrożenia. Zjawiska metropolizacji prowadzą do zmian w przestrzennej strukturze układów urbanistycznych, które mogą wpływać niekorzystnie na tożsamość miasteczek. Jednocześnie małe miasta znajdujące się w obszarze oddziaływania Krakowa, poprzez zrównoważony rozwój ukierunkowany na właściwe wykorzystanie ich naturalnej specyfiki i zachowanie małomiasteczkowych walorów, mogą odegrać istotną rolę w krystalizacji sieci osadniczej KrOM.

Słowa kluczowe: małe miasta, Krakowski Obszar Metropolitalny, tożsamość miasta

Abstract

Small towns situated in the Kraków Metropolitan Area are local economic, administrative etc. centers with accumulated numerous spatial, functional and social problems. The change of the social and political system, taking place after 1989, created new chances and a new potential of growth on the one hand, but on the other hand it gave rise to numerous dangers. The reason for these transformations was i.a. lack of effective planning instruments as well as permissive attitude towards any activities undertaken by the town inhabitants and local governments – which frequently proved harmful to the unique small-town cultural or natural values. Inclusion of small towns into the structure of the Kraków Metropolitan Area at the beginning of the 21st century creates new chances but also new dangers. Phenomena accompanying metropolization lead to changes in the spatial structure of urban systems that may have adverse influence on small town identities. On the other hand, however, small towns situated within the range of Kraków's influence, through balanced growth oriented towards making proper use of their specific natural character and preserving the small-town qualities, may play a major role in the process of the KrOM settlement lay-out crystallization.

Keywords: small towns, Kraków Metropolitan Area, town identity

* Mgr inż. arch. Agnieszka Wójtowicz-Wróbel, Instytut Projektowania Miast i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

Małe miasta znajdujące się w obszarze oddziaływania Krakowa podlegają nieustannym przemianom. Z jednej strony związane jest to z wewnętrznymi przeobrażeniami miast, z drugiej natomiast – z procesem metropolizacji. Proces ten można określić jako wpływ metropolii zarówno na bezpośrednio otaczający ją teren (w tym na małe miasta znajdujące się w obszarze oddziaływania głównego ośrodka – obszar metropolitalny), jak i na miasta, które nie są włączone w obszar metropolitalny, pozostają jednak z metropolią w różnorodnych relacjach. Metropolizacja jest także pojęciem funkcjonalnym, dlatego też metropolia musi spełniać kryteria z zakresu funkcjonalności, które mogą zapewnić rozwój funkcji metropolitalnych¹. Główne czynniki kształtujące proces metropolizacji to szybki rozwój cywilizacji technicznej oraz powszechna globalizacja zjawisk społecznych i gospodarczych. Zjawisko to należy odnieść także do działań przestrzennych. Metropolizacja przestrzeni jest więc procesem²:

- związanym z krystalizowaniem się nowego typu struktury przestrzennej, koncentrującej się wokół miasta pełniącego nadrzędne funkcje,
- zmieniającym rodzaj powiązań oraz ich intensywność pomiędzy miastem metropolitalnym a obszarem jego oddziaływania,
- prowadzącym do zmian w użytkowaniu przestrzeni na obszarach miast oraz w ich strefach podmiejskich i do powstania dużego złożonego obszaru osadniczego.

Proces ten oznacza także rozwój przestrzeni zurbanizowanej w taki sposób, by prowadził do kopiowania rozwiązań miejskich stworzonych w metropoliach, w tym miejskiego stylu życia. Szczególne znaczenie ma to dla zachowania tożsamości małych miast. Obszar metropolitalny nie jest zawężany jedynie do terenów podmiejskich, lecz określany jest jako teren bezpośredniego wpływu dużego miasta – w tym wpływu na miasta małe. T. Markowski i T. Marszał³ definiują obszar metropolitalny jako „(...) wielkomiejski układ osadniczy (monocentryczny lub policentryczny, złożony z wielu jednostek osadniczych oraz terenów o wysokim stopniu zurbanizowania):

- obejmujący strefę o znacznym bezpośrednim zasięgu codziennego oddziaływania (miejsca pracy i zamieszkania) oraz tereny potencjalnych możliwości rozwojowych;
- gdzie zachodzą procesy metropolizacji i występuje wystarczające nagromadzenie działalności uzupełniających (substytucyjnych) metropolitalne funkcje ośrodka centralnego (lokalizacja funkcji metropolitalnych);
- dużej skali wewnętrznej integracji funkcjonalnej (silnych powiązaniach funkcjonalnych);
- z dobrze rozwiniętą siecią transportową.”

Małe miasta znajdujące się w obszarach metropolitalnych często są ośrodkami narastających konfliktów – m.in. konfliktów przestrzennych. Zjawiska metropolizacji prowadzą do zmian w przestrzennej strukturze układów urbanistycznych, które mogą wpływać niekorzystnie na tożsamość miasta. Takie przemiany są także zauważalne w Krakowskim Obszarze Metropolitalnym. Unifikacja rozwoju miast w sferze zagadnień funkcjonalnych, przestrzennych i kompozycyjnych prowadzi do zatarcia cech charakterystycznych, świadczących o specyfice miejsca.

2. Problemy małych miast Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego

Krakowski Obszar Metropolitalny składa się z dwóch części⁴:

- centralnego ośrodka metropolitalnego – Krakowa,
- strefy zewnętrznej dzielącej się na strefę podmiejską oraz strefę dojazdów do pracy.

Podając za Planem Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego: „Krakowski Obszar Metropolitalny stanowi swoisty region funkcjonalny, obejmujący wielkie miasto, czyli metropolię Kraków wraz z sąsiadującym zespołem jednostek osadniczych, powiązanych z metropolią różnymi związkami interakcyjnymi. Spełnieniem ogólnej zasady ustalonej dla polskich metropolii jest obszar obejmujący miasto Kraków z krakowskim powiatem ziemskim oraz sąsiadującymi z nim powiatami, jednakże wprowadzono kilka korekt wynikających z aktualnej analizy procedury delimitacji zasięgu przestrzennego”⁵. Powierzchnia KrOM wynosi 4 tys. km², co stanowi 27% powierzchni województwa małopolskiego. Jednocześnie 45% mieszkańców województwa zamieszkuje Krakowski Obszar Metropolitalny – jest to ok. 1,4 mln ludności. Do Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego należy 51 gmin, 8 powiatów i 14 miast, w tym znaczna część to miasta małe (do 10 tys. mieszkańców) lub bardzo małe (do 5 tys. mieszkańców).

Współczesne problemy małych miast zapoczątkowane zostały w II połowie XX w. Centralnie sterowany ustroj społeczno-gospodarczy okresu PRL przyczynił się do pogłębienia niekorzystnych przemian już istniejących oraz do powstania nowych konfliktów. Łatwy dojazd do pracy w przemyśle czy budownictwie spowodował zmianę sposobu zarobkowania mieszkańców. Było to przyczyną upadku drobnego rzemiosła, lokalnej wytwórczości czy handlu, co doprowadziło do spadku atrakcyjności małych miast. Zmiana ustroju społeczno-gospodarczego po 1989 r. wywołała kolejne przemiany na skutek uwolnienia własnej inicjatywy gospodarczej mieszkańców. Niekontrolowane przekształcenia tkanki miejskiej będące konsekwencjami tego procesu spowodowały narastające zatrącanie tożsamości małych miast, niszczenie walorów przyrodniczych i kulturowych zarówno w miasteczkach o cechach szczególnych i wybitnych, jak i w tych zapomnianych o nielicznych walorach. Jednocześnie właściwe wykorzystanie tych wartości mogłoby spowodować znaczne podniesienie atrakcyjności podkrakowskich miasteczek. Przykładami miast o różnych wartościach, znajdujących się w obliczu zagrożenia unifikacji indywidualnych cech pod wpływem metropolizacji, są Słomniki i Niepołomice.

2.1. Słomniki – miasto położone w obszarze krakowskiego zaplecza żywieniowego, czy sypialnianego?

Słomniki to modelowy przykład miasta, które od swych początków znajdowało się pod wyraźnym wpływem dawnej stolicy państwa, pełniąc funkcję zaplecza żywieniowego. Położenie miasta 30 km na północ od Krakowa, przy trasie E7 i linii kolejowej, sprzyja dobrej komunikacji z dużym miastem. Miasteczko od wieków pełniło funkcję obsługi wsi i terenów rolnych w związku z lokalizacją w rejonie gleb o wysokich klasach bonitacyjnych. Średniowieczny układ urbanistyczny, zachowane obiekty historyczne, małomiasteczkowe cechy strefy centralnej ze specyficznym charakterem ulic – pomimo znacznych przekształceń tkanki miejskiej – pozostały do dzisiaj. Słomniki mają także wartości przyrodnicze – typowo polski, rolniczy pejzaż w zewnętrznych obszarach miasta.

Współczesne problemy Słomnik, w tym także problemy przestrzenne, mają swój początek w okresie PRL. Przemiany społeczne zgodne z zasadą gospodarki centralnie sterowanej doprowadziły do zmiany sposobu zarabkowania mieszkańców. Możliwość pracy przy budowie miasta Nowa Huta oraz Huty im. Lenina, jak również późniejsze zatrudnienie w przemyśle spowodowały odejście mieszkańców od tradycyjnych źródeł utrzymania⁶. Taki rodzaj zarobku umożliwił mieszkańcom Słomnik budowę własnego domu w zewnętrznych obszarach miasta bądź liczne przebudowy i rozbudowy w jego strefie centralnej. Spowodowało to znaczne przekształcenia tkanki miejskiej. Wyburzaną małomiasteczkową zabudowę zastępowano jednorodną w wyrazie architekturą typową dla okresu PRL. Oprócz nieskoordynowanego unowocześniania i rozbudowy historycznej tkanki centrum destrukcyjny wpływ na małomiasteczką tożsamość Słomnik miały budowa ujednoliconych w formie obiektów usługowych, osiedli domów jednorodzinnych o jednorodnym typie architektonicznym oraz powstawanie blokowej zabudowy wielorodzinnej. Obiekty usługowe lokalizowane były w dwojaki sposób: szkoły i pozostałe obiekty służące edukacji budowano na działkach wydzielonych – w zieleni, natomiast obiekty handlowe przeważnie lokalizowano w ścisłym centrum miasta – tak też usytuowany jest trójkondygnacyjny MDH w Słomnikach. Budynek zarówno skalą, jak i formą znacznie odbiega od typowej dla małego miasta niskiej zabudowy. Dom handlowy wyraźnie dysharmonizuje panoramę lokowanego na wzniesieniu historycznego centrum – dorównuje wysokością i przewyższa gabarytowo wieżę kościoła, burząc harmonię sylwety miasta. Równie negatywny wpływ na małomiasteczkowy klimat Słomnik miała budowa bloków wielorodzinnych. Osiedle Gen. Świerczewskiego zlokalizowane zostało na wzniesieniu równie wysokim jak to, na którym ulokowane zostało historyczne centrum. Zabudowę blokową zaprojektowano na styku z terenami użytkowymi rolniczo, w przedpolu widokowym. Przez taką lokalizację osiedle pozostaje w dysharmonii zarówno z miejską tkanką historycznego układu, jak i wiejską zabudową na terenach zewnętrznych. Innym typem zabudowy z tego okresu są zespoły domów jednorodzinnych składające się z obiektów o jednorodnej formie, niemające detalu architektonicznego, lokalizowane na działkach takiej samej wielkości. W Słomnikach przykładem takiej zabudowy jest osiedle Poetów. Równocześnie rozwijała się zabudowa jednorodzinna poza miastem, głównie wzdłuż dróg dojazdowych. Charakterystyczną cechą takiego rozrostu tkanki była niewystarczająca ilość zabudowy usługowej⁷.

Zmiana ustroju społeczno-gospodarczego z końcem lat 80. XX w. spowodowała z jednej strony utratę źródła utrzymania części Słomniczan⁸, z drugiej natomiast gospodarka rynkowa stworzyła nowe możliwości, głównie w zakresie podjęcia własnej inicjatywy. Nie pozostało to bez znaczenia również dla sytuacji przestrzennej miasta i jego tożsamości. Szczególnie w ciągu ostatnich lat można zauważyć przyrost zabudowy jednorodzinnej w obszarach zewnętrznych – przeważnie wzdłuż drogi E7. Związane jest to ze znacznym rozwojem strefy podmiejskiej Krakowa. Chaotyczna zabudowa jednorodzinna, mimo bardzo intensywnego rozrostu przestrzennego, nie ma wystarczającej liczby usług ani rezerwy terenu pod tego typu funkcje. Równie intensywnym przekształceniom podlega także centrum miasta. Jego – w znacznym stopniu już przetworzony – małomiasteczkowy charakter ulega dalszym niekorzystnym przemianom. W modernizacji czy rozbudowie obiektów zlokalizowanych w obrębie historycznego układu urbanistycznego brakuje spójnej idei całości założenia, dlatego też każdy obiekt przebudowywany jest wg indywidualnych wizji inwestorów i projektantów. Są to działania niezachowujące małomiasteczkowej skali, klimatu czy charakteru zabudowy. Zmienia się także funkcja centrum miasta. Handlową

funkcję rynku przejął zlokalizowany na obrzeżach tkanki miejskiej sklep wielkopowierzchniowy, funkcje reprezentacyjne koncentrują się wokół budynku urzędu miasta i gminy, także znajdującego się poza strefą centralną miasteczka. Rynek natomiast pełni funkcję parkingu. Przetwarzana w bardzo intensywny sposób zabudowa przyrynkowa w części pełni nadal funkcje usługowe, lecz pozostała tkanka zachowanego układu urbanistycznego staje się w coraz mniejszym stopniu typowa dla małego miasta położonego w rolniczym terenie i coraz częściej zastępuje ją nowoczesna, jednolita w swym wyrazie zabudowa jednorodzinna, charakterystyczna dla współczesnych przedmieść Krakowa.

2.2. Niepołomice – miasto królewskie, czy przemysłowo-sypialniane?

Niepołomice to miasto o wybitnych walorach kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych, charakteryzujące się współcześnie bardzo dynamicznym rozwojem gospodarczym oraz przemysłowym, położone 25 km na południowy wschód od centrum Krakowa, liczące ok. 8 tys. mieszkańców. Od wieków znajdowało się pod znaczącym wpływem dawnej stolicy Polski. Było to związane z bliskim położeniem dużego miasta oraz przebiegającymi przez miasteczko licznymi szlakami handlowymi. Intensywny rozwój w minionych epokach oraz funkcja królewskiej rezydencji, jaką Niepołomice pełniły przez kilka wieków, sprawiły, że nadano miejscowości prawa miejskie⁹ oraz wybudowano obiekty, które współcześnie stanowią o historycznej wartości Niepołomic (pałac królewski, kościół pw. Tysiąca Męczenników, domy podcieniowe z XVIII i XIX w. w pierzejach rynku itp.) Szczególne znaczenie ma także zachowany historyczny układ urbanistyczny. Oprócz walorów kulturowych miasteczko posiada także liczne wartości przyrodnicze i krajobrazowe w zewnętrznych obszarach. Po jego południowej stronie znajduje się Puszcza Niepołomicka, której sąsiedztwo (oprócz terenów nadrzecznych Wisły) jest jednym z podstawowych walorów przyrodniczych okolicy. Pełni ona zarówno funkcję krajobrazową (tło widokowe), jak i rekreacyjną (liczne ścieżki dydaktyczne, rekreacyjne szlaki piesze, rowe, rowe, hippiczne). Równie istotną wartością przyrodniczą i krajobrazową są Łąki Niepołomickie. Stanowią one obszar cenny pod względem przyrodniczym (siedliska ptaków, charakterystyczna roślinność) i krajobrazowym (przedpola widokowe).

Współczesne przemiany miasta zapoczątkowane zostały w okresie PRL. Niepołomice, ze względu na dogodną lokalizację (tak jak i omawiane wcześniej Słomniki) były jednym z miast, którego mieszkańcy dojeżdżali do pracy w kombinacie metalurgicznym Huty im. Lenina. Z tego okresu pochodzi zunifikowana w stylu zabudowa jednorodzinna, wielorodzinna i usługowa, typowa dla idei urbanistycznych i architektonicznych gospodarki centralnie sterowanej. Zabudowa ta w znaczący sposób wyróżnia się spośród małomiasteczkowej tkanki Niepołomic. Zmiana ustroju społeczno-gospodarczego po 1989 r. doprowadziła do uwolnienia własnej inicjatywy gospodarczej mieszkańców małych miast. Jednocześnie stworzone w Niepołomicach strefy przemysłowe (Niepołomicka Strefa Przemysłowa¹⁰, Wschodnia Strefa Przemysłowa, Zachodnia Strefa Przemysłowa) dostarczyły nowych miejsc pracy. Znaczący rozwój przemysłu i zajmowanie przez niego coraz większych terenów doprowadził do znacznego zdominowania pozostałych funkcji miasteczka – w szczególności funkcji rekreacyjnej. Od 1992 r. w niepołomickich strefach przemysłowych zlokalizowano blisko 20 zakładów różnych branż. Dogodne warunki pracy w różnorodnych dziedzinach wymagających specjalistycznej wiedzy sprawiły, że Niepołomice zaczęły być postrzegane przez mieszkańców królewskiego miasta jako miejsce pracy. Jednocześnie bliskie sąsiedztwo miasta metropolitalnego, wartości historyczne i przyrodni-

cze Niepołomic, stosunkowo niskie ceny działek oraz polityka władz dążących do dynamicznego rozwoju gminy wszelkim kosztem sprawiły, że miasteczko stało się atrakcyjne dla mieszkańców Krakowa, także pod kątem zamieszkania i budowy własnego domu. Znaczny przyrost zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, wielorodzinnej, jak i szeregowej (w znacznej części niedostosowanej do małomiasteczkowego charakteru Niepołomic), lokowanej chaotycznie, często w przedpolach widokowych, pod skarpą staromiejską, na styku z Puszcą Niepołomicką czy na innych terenach cennych przyrodniczo i kompozycyjnie, spowodował zmianę charakteru miasta i zatracanie jego cennych wartości. Dynamiczny wzrost ilości terenów zabudowy mieszkaniowej oraz przemysłu wywołał intensywny przyrost funkcji usługowych. Rozwój usług pociągnął za sobą kolejne niekorzystne zmiany zarówno w strefie centralnej miasteczka, jak i na jego obrzeżach. Lokowane obiekty wielkopowierzchniowe (nie tylko obiekty handlowe, lecz także rekreacyjne¹¹) wpłynęły negatywnie na rozwój indywidualnej inicjatywy gospodarczej mieszkańców oraz zniszczyły walory krajobrazowe. Nowoczesne obiekty handlowe, lokowane w obrębie strefy centralnej miasteczka, liczne przebudowy budynków o małomiasteczkowym charakterze na funkcje usługowe, ich modernizacje i nadbudowy doprowadzają do zaniku małomiasteczkowego, historycznego charakteru centrum Niepołomic. Chaotyczny rozwój funkcjonalny i przestrzenny, niszczenie bezcennych wartości kulturowych, przyrodniczych i krajobrazowych, powodują utratę niepowtarzalnego charakteru Niepołomic – degradację walorów, których nie można przywrócić.

3. Podsumowanie i wnioski

Słomniki i Niepołomice – jak i inne małe miasta znajdujące się w strefie Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego – zachowały liczne wartości. Są to m.in. małomiasteczkowa struktura zabudowy, historyczny układ urbanistyczny, nastrój miejsca i jego charakter, wartości kulturowe i przyrodnicze, a także lokalna tradycja czy rzemiosło. Te cechy mogą stanowić podstawę do harmonijnego, zgodnego z uwarunkowaniami oraz podkreślającego indywidualną specyfikę miejsca, rozwoju. Jednak współczesne niekontrolowane przeobrażenia małych miast powodują ujednolicenie ich struktury przestrzennej zarówno w ich strefach centralnych, jak i w strefach zewnętrznych. Jedną z przyczyn takich działań jest zjawisko metropolizacji. Prowadzi ono do stosowania zunifikowanych wzorców rozwoju małych miast w aspekcie funkcjonalnym, przestrzennym i kompozycyjnym, bez względu na uwarunkowania kulturowe, przyrodnicze czy krajobrazowe. Ma to odniesienie zarówno do stref zewnętrznych miasteczek, jak i ich obszarów centralnych. Na podstawie przeprowadzonych analiz rysujące się problemy to m.in.:

- rozproszenie zabudowy jednorodzinnej na obrzeżach miast; wprowadzanie nowych typów zabudowy, nienaturalnych dla małego miasta; nowe obiekty nienawiązujące skalą, formą, detałem do małomiasteczkowego charakteru miejsca (zarówno w nowej tkance w strefach zewnętrznych, jak i w strefie centralnej);
- degradacja wartości przyrodniczych w zewnętrznych obszarach małych miast; jednocześnie bezpowrotne niszczenie walorów krajobrazowych (tło widokowe, przedpole widokowe);
- lokalizacja wielkopowierzchniowych obiektów handlowych, zmieniających strukturę gospodarczą miasteczka (na skutek niewłaściwych lokalizacji nowych obiektów, centralna

strefa miasta traci swój charakter usługowy na rzecz budowanych na obrzeżach sklepów wielkopowierzchniowych);

- rozwijanie w małych miastach funkcji niezgodnych ze specyfiką i naturalnymi uwarunkowaniami miasteczka (rozwój takich funkcji prowadzi do zaniku walorów miasta);
- brak właściwie prowadzonej polityki przestrzennej oraz świadomości zarówno władz lokalnych, jak i mieszkańców – rozrost przestrzenny miasta niepoprawnie utożsamiany jest z jego rozwojem.

Chaos przestrzenny, kompozycyjny i funkcjonalny małych miast prowadzi do zatracenia ich tożsamości, która właściwie wykorzystana mogłaby podnieść rangę miasteczka. Małe miasto, przy zachowaniu swojej naturalnej specyfiki, mogłoby stać się atrakcyjną alternatywą dla strefy podmiejskiej Krakowa. Byłoby to jednak możliwe pod warunkiem poprawy jakości życia w małym mieście oraz zapewnienia lepszej dostępności komunikacyjnej.

Przypisy

- ¹ T. Markowski, T. Marszał, *Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi*, Samorząd Terytorialny 7–8/2005, Warszawa 2005.
- ² T. Markowski, T. Marszał, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa 2006.
- ³ *Ibidem*.
- ⁴ Strony internetowe Urzędu Marszałkowskiego w Krakowie: www.malopolskie.pl.
- ⁵ Granice Krakowskiego Obszaru Metropolitalnego określono na podstawie analiz przeprowadzonych wg czterech grup kryteriów: funkcjonalnych, społecznych, gospodarczych i przestrzennych.
- ⁶ Lokalne rzemiosło, handel, wytwórczość.
- ⁷ Tereny rezerwowane pod zabudowę usługową o charakterze specjalistycznym z czasem zostały zabudowane obiektami jednorodzinnymi.
- ⁸ Redukcja zatrudnienia w Hucie im. T. Sendzimira.
- ⁹ Niepołomice otrzymały prawa miejskie w 1772 r., lecz już od XIV w. przyznawano im przywileje na zasadach praw miejskich.
- ¹⁰ W skład Niepołomickiej Strefy Przemysłowej wchodzi Krakowska Strefa Ekonomiczna.
- ¹¹ Przykładem takich obiektów jest hala do jazdy konnej znajdująca się na przedpolu widokowym, poniżej skarpy staromiejskiej i pałacu, niszcząca jedno z piękniejszych widoków na sylwetę Niepołomic.

a)

b)

Rys. 1a) Krakowski Obszar Metropolitalny na tle województwa małopolskiego (źródło: strony internetowe Urzędu Marszałkowskiego w Krakowie: www.malopolskie.pl, 2007); b) położenie Słomnik i Niepołomice względem Krakowa (opr. aut., 2008)

Fig. 1a) The Kraków Metropolitan Area presented against the background of the Małopolskie Voivodeship (source: the Marshal's Office in Kraków Internet websites: www.malopolskie.pl, 2007); b) Situation of Słomniki and Niepołomice in relation to Kraków (author's study, 2008)

1. Introduction

Small towns situated within the range of Kraków's influence are subjected to incessant changes. On the one hand, it is connected with the towns' internal transformations, but on the other hand, with the process of metropolization. The process may be defined as the influence of the metropolis both on the area that surrounds it (including the small towns situated within the range of the main centre's influence – the metropolitan area) and on the towns that are not included in the metropolitan area, yet they have various relations with the metropolis. Metropolization is also a functional term, and for that reason a metropolis must meet functional criteria that may ensure metropolitan functions growth¹. The major factors shaping the process of metropolization are fast growth of technical civilization and universal globalization of social and economic phenomena. The term should also be referred to spatial activities. Space metropolization is thus a process which²:

- is connected with crystallization of a new type of spatial structure – concentrated around the city having superior functions,
- changes the type of relations and their volume between the metropolitan city and the area where it exerts its influence,
- leads to changes in space use at the boundaries of cities and in their suburban zones, and to creation of large complex settlement areas.

The above process also means that urbanized space develops in a way that copies the urban solutions created in metropolises, including the urban life style. It is of special importance for small towns and for the question of preserving their identity. Metropolitan area is not limited to suburban areas only, but it is defined as an area of a big city's direct influence – including the influence it has over small towns. T. Markowski and T. Marszał define the metropolitan area as “(...) a settlement layout characteristic of big cities (monocentric or polycentric, composed of many settlement units and areas of high urbanization level):

- encompassing a zone of considerable direct range of everyday impact (work and living places) as well as areas of growth potential;
- where processes of metropolization are taking place and there is sufficient accumulation of (substitutive) activities complementing the main centre's metropolitan functions (localization of metropolitan functions);
- of a high level of internal functional integration (strong functional relations);
- with a well developed transportation network”³.

Small towns situated within metropolitan areas are often in the center of increasing conflicts, inter alia spatial conflicts. Phenomena accompanying metropolization lead to changes in the spatial structure of urban systems that may have adverse influence on a small town identity. Such changes can be observed in the Kraków Metropolitan Area. Unification of urban growth in functional, spatial and compositional aspects leads to gradual loss of characteristic features constituting the specific character of a place.

2. Problems of small towns within the Kraków Metropolitan Area

The Kraków Metropolitan Area consists of two parts⁴:

- the metropolitan center – Kraków,
- the outer zone divided into the suburban zone and the “commuting” zone.

“The Kraków Metropolitan Area is a functional region of a kind, including a large city, i.e. the Kraków metropolis, together with the neighbouring group of settlement units connected with the metropolis with various interactive links. The area that meets the general criteria established for Polish metropolises is the area of the city of Kraków and the Kraków country district as well as the neighbouring districts. However, a few corrections have been made, resulting from the current analysis of the delimitation procedure of the spatial influence range”⁵. The area of the KrOM amounts to 4 thousand km², which constitutes 27% of the Małopolskie Voivodship area. At the same time 45% of the voivodship inhabitants live in the Kraków Metropolitan Area – it is approximately 1,4 mln people. The Kraków Metropolitan Area consists of 51 communes, 8 districts and 14 towns, the majority of which are small (up to 10 thousand inhabitants) or very small towns (up to 5 thousand inhabitants).

The problems small towns have to face now have their roots in the second half of the 20th century. The centrally controlled social and economic system of the PRL (*Polska Republika Ludowa* – Polish People’s Republic) contributed to the increase of the already existing conflicts and to the creation of new ones. Provision of convenient transportation facilities to work places in heavy industry or construction industry brought about a change in the inhabitants’ way of earning their living. That in turn resulted in decline of small craft, local manufacture and trade, which led to small towns losing all their appeal. The change of the economic and social system after 1989 triggered further changes due to the explosion of the inhabitant’s economic initiatives. Uncontrolled transformations of the urban fabric, which were the consequence of the process, resulted in small towns gradually losing their identity, and natural and cultural qualities being destroyed both in small towns of unique and outstanding qualities as well as in the forgotten ones with precious few qualities in their favour. Yet proper use of those qualities might result in considerable increase in the attractiveness of Kraków area small towns. Two case studies of towns of different value, both facing the threat of their individual qualities being unified due to metropolization are Słomniki and Niepołomice.

2.1. Słomniki – the town situated in the area of Kraków’s food reservoir or its sleeping quarters?

Słomniki is a model example of a town which from its very beginnings has remained under strong influence of the former state capital, playing the role of food provider. The location of the town 30 km north of Kraków, on the E7 route and near a railway line favours developing good relations with the big city. For centuries, the little town has had the function of servicing the villages and agricultural areas since it is located in a region of high soil valuation classes. Medieval urban layout, preserved objects of historic value, small-town features of the central zone with a specific street character – all these things have survived until today in spite of considerable transformations of the urban fabric. Słomniki also possesses valuable natural qualities – typically Polish agricultural landscape in the outer areas of the town. Słomniki’s contemporary problems, including spatial problems, originated in the PRL period. Social changes consistent with the principles of centrally controlled economy led to the change in the inhabitants’ way of earning their living. The opportunity of employment at building the city of Nowa Huta and the Lenin steelworks as well as later employment in industry resulted in the inhabitants’ departure from traditional sources of income⁶. The new sources of income enabled the inhabitants of Słomniki to

build their own homes in the town outer areas, or, which was very frequent, to rebuild or extend the houses in its central zone. The above process resulted in considerable transformation of the urban fabric. The small-town developments were demolished and replaced with architecture uniform in its expression, typical of the PRL period. Apart from uncoordinated modernization and development of its central historic fabric, there were other processes destroying Słomniki's small-town identity, namely building service facilities of a unified form, building housing estates of single-family houses of uniform architectural type and creating multi-family development in the form of blocks of flats. Service facilities were realized in two ways: schools and other buildings serving the purpose of education were built on separated lots, surrounded by greenery, and commercial facilities were mostly located in the strict town centre – this is where the three-storey MDH (*Miejski Dom Handlowy* – Municipal Department Store) is situated. Both the scale and the form of the structure are distinctly different from the low-rise development typical of small towns. The department store clearly distorts the panorama of the historic town centre, located on a hill – it is bulkier than the church tower and equal to it in height, ruining the harmony of the town skyline. Building multi-family blocks of flats had an equally negative impact on the small-town atmosphere of Słomniki. General Świerczewski Housing Estate was located on a hill that is as high as the one on which the historic centre is situated. The multi-family housing development was planned at the boundaries between the town and the neighbouring farmlands, in the viewing foregrounds of the town. Because of this location the estate remains in disharmony both with the historic layout urban fabric and with the rural development on the outer areas. Another type of development of that period are complexes of single-family houses, composed of buildings of uniform structure, devoid of any architectural detail, situated on the same size lots. A sample of such development in Słomniki is the Poets (*Poeci*) housing estate. A process that was going on simultaneously was growing single-family housing development outside the town, mostly along the roads leading to the town. A characteristic feature of such urban fabric growth was insufficient level of service development⁷.

The change of social and economic system taking place at the end of the eighties meant, on the one hand, that a part of the Słomniki inhabitants lost their employment and the source of income⁸, but on the other hand, market economy created new possibilities, mainly the possibility to start a business. The spatial situation of the town and its identity was not left unaffected. Especially for the recent years, a considerable increase of single-family housing development in the outer areas – mostly along the E7 road – might have been observed. It is attributable to the considerable growth of the Kraków suburban zone. In spite of its very large spatial expansion, the chaotic single-family housing development does not possess a sufficient level of services or any land reserves for functions of this type. The centre of the town is undergoing equally intensive transformations. Its small-town character – already transformed to a large extent – undergoes further adverse changes. Modernizations or extensions of buildings located within the historic urban layout lack a coherent idea of the whole system, so each building is rebuilt according to the investors' and designers' vision. These are actions which do not comply with small-town scale, climate or development character. The function of the town centre is also changing. The commercial function of the market square has been taken over by a super-market located at the boundaries of the urban fabric. Representative functions are concentrated around the town and commune office building, which is also situated outside the central zone of

the little town. The market square thus has been turned into a car park. The development surrounding the market square, which is being intensively transformed, still retains the function of a services centre, at least partly, but the remaining fabric of the surviving urban layout is less and less typical of a small town located in a rural area, and it is more and more often replaced by modern, uniform in its expression, single-family housing development, characteristic of Kraków modern suburbs.

2.2. Niepołomice – a royal town or an industrial town and sleeping quarters in one?

Niepołomice is a town of outstanding cultural, natural and landscape qualities, characterized at present by a very dynamic economic and industrial growth, located 25 km south-east of the centre of Kraków, with a population of about 8 thousand inhabitants. It has been under considerable influence of the old capital of Poland for centuries, which can be attributed to the close distance separating the big city from Niepołomice as well as to numerous trading routes running through the little town. Intensive growth in the past as well as the function of royal residence, which Niepołomice has had for a few centuries, resulted in bestowing the town with municipal rights⁹ and in building the objects that currently constitute Niepołomice's historic value (the royal palace, the Thousand Martyrs' church, arcade houses from the 18th and 19th century in the market square street facades etc.) The preserved historic urban layout is also of special importance. Apart from its cultural qualities, the little town also has numerous natural and landscape qualities in its outer areas. South of the town are the Ancient Woodlands of Niepołomice (*Puszcza Niepołomicka*), the proximity of which (apart from the Vistula riverbanks areas) is one of the primary natural qualities of the region. It has both landscape function (viewing background) and recreational one (numerous educational trails, recreational walking, cycling and horse riding routes). The Niepołomice Meadows (*Łąki Niepołomickie*) constitute an equally important natural and landscape quality. The area is valuable from the point of view of natural environment (birds' habitats, characteristic vegetation) as well as landscape (viewing foregrounds).

Current transformations of the town were started in the PRL period. Due to convenient transportation facilities, Niepołomice (like Słomniki, which were discussed before) was one of the towns from where people commuted to work in the Lenin's metallurgical combine and steelworks. The period left its mark in the form of stylistically unified single- and multi-family housing and services development, typical of the urban and architectural ideas of the centrally controlled economy. The development stands out visibly from the small-town fabric of Niepołomice. The change of the social and economic system after 1989 freed the small towns inhabitants' economic initiative. At the same time the industrial zones created in Niepołomice (Niepołomice Industrial Zone – *Niepołomicka Strefa Przemysłowa*¹⁰, Eastern Industrial Zone – *Wschodnia Strefa Przemysłowa*, Western Industrial Zone – *Zachodnia Strefa Przemysłowa*) provided new work places. Considerable industrial growth and the fact that industry was taking up more and more areas led to its visible domination over other functions of the little town – especially the recreational function. Since 1992 nearly 20 establishments of various trades have been located in Niepołomice industrial zones. Good working conditions in various fields requiring specialist knowledge resulted in the fact that Niepołomice started to be perceived by the royal town inhabitants as a work place. At the same time, the proximity of the metropolitan city, historic and natural qualities of Niepołomice, relatively low prices of land and the local government policy

aiming at the commune's dynamic growth, at whatever cost, made it an attractive little town for the inhabitants of Kraków, also when considered with a view to settling here and building one's own home. Considerable increase of housing development – single- and multi-family as well as terraced (in greater part incongruous with the small-town character of Niepołomice), chaotically located, frequently in the viewing foregrounds, under the old-town escarpment, on the border of the Ancient Woods of Niepołomice or on other environmentally and compositionally valuable areas, led to the change of the town character and losing its valuable qualities. Dynamic increase in the areas with housing and industrial development brought about intensive growth of the services function. Growth in services involved further adverse changes both in the central zone of the town and on its edges. Large-area buildings (not only supermarkets but also recreational facilities¹¹) have adversely influenced the inhabitants' individual economic initiatives and ruined the town's landscape qualities. Modern commercial buildings, located within the town's central zone, numerous conversions of buildings with small-town character to accommodate the functions of services, modernizations, adding storeys etc. lead to the disappearance of the small-town, historic character of the Niepołomice center. Chaotic functional and spatial growth and destruction of invaluable cultural, natural and landscape qualities lead to the disappearance of the unique character of Niepołomice – degradation of qualities which we will not be able to restore.

3. Conclusions

Słomniki and Niepołomice – like other small towns situated in the Kraków Metropolitan Area – still have numerous preserved valuable qualities. They are inter alia small-town structure of development, historic urban layout, the atmosphere and character of the place, cultural and natural qualities as well as local tradition or craft. These features may form the basis for harmonious growth – consistent with the existing conditions and emphasizing the individual character of the place. However, current uncontrolled transformations of small towns result in uniformed spatial structure both in their central and outer zones. One of the reasons of such actions is the phenomenon of metropolization. It leads to using unified growth patterns in functional, spatial and compositional aspects, without taking into account cultural, natural or landscape conditions. It refers both to the outer parts of little towns and to their central areas. The problems that can amongst others be outlined on the basis of the analyses carried out are as follows:

- dispersion of single-family housing development on the edges of towns; introduction of new types of development, unnatural for a small town; new structures incongruous in their scale, form or architectural detail with the small-town character of the place (both in the new urban fabric in outer areas and in the central zone);
- degradation of natural qualities in outer areas of small towns; simultaneously – irreparable destruction of landscape qualities (viewing background, viewing foreground);
- location of large-area commercial structures, changing the economic structure of the little town (as a result of erroneous decisions on location of new facilities, the central zone of the town loses its service-providing character to large-area shops built on the edges of the town);

- developing functions incongruous with small towns' specific character and natural conditions (developing such functions leads to the disappearance of the town's valuable qualities);
- lack of properly implemented spatial policy as well as lack of awareness both on the part of the local authorities and of the inhabitants – spatial expansion of a town is mistaken for its growth.

Spatial, compositional and functional chaos in small towns lead to the loss of the identity, which, if properly used, might raise them in rank. A small town preserving its natural character, might become an attractive alternative for the Kraków suburban zone. However, it would only be possible on condition that the living conditions in a small town are improved and a better transportation accessibility is procured.

Notes

- ¹ T. Markowski, T. Marszał, *Funkcje i zarządzanie obszarami metropolitalnymi*, Samorząd Terytorialny, 7–8/2005, Warszawa 2005.
- ² T. Markowski, T. Marszał, *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa 2006.
- ³ *Ibidem*.
- ⁴ The Marshal's Office in Kraków Websites: www.malopolskie.pl.
- ⁵ The borders of the Kraków Metropolitan Area have been determined on the basis of analyses carried out according to four groups of criteria: functional, social, economic and spatial.
- ⁶ Local craft, trade, manufacture.
- ⁷ Areas reserved for development for services of specialized character were, with time, built-up with single-family houses.
- ⁸ Lay-offs at the T. Sendzimir Steelworks (formerly: W. Lenin Steelworks).
- ⁹ Niepołomice were given municipal rights in 1772, but beginning from the 14th century it was given privileges as if it had been a municipality.
- ¹⁰ Kraków Economic Zone (*Krakowska Strefa Ekonomiczna*) is included in Niepołomice Industrial Zone.
- ¹¹ An example of such facilities is a horse riding hall situated in a viewing foreground below the old-town escarpment and the palace, ruining one of the more beautiful views on Niepołomice skyline.

Literatura/Bibliography

- [1] Bartkowicz B., Bartkowicz T., *Problemy rewaloryzacji miast małych i średnich na przykładzie Polski południowej*, Teka Komisji AiU PAN O. Kraków, t. X, Kraków 1987.
- [2] Grochowski M., *Miasteczka podmiejskie tożsamość i rozwój*, Urbanista 2/2004.
- [3] Kosiński W., *Aktywizacja turystyczna małych miast – Aspekty architektoniczno-krajobrazowe*, Kraków 2000.
- [4] Markowski T., Marszał T., *Metropolie, obszary metropolitalne, metropolizacja. Problemy i pojęcia podstawowe*, Polska Akademia Nauk, Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, Warszawa 2006.
- [5] Pęski W., *Zarządzanie zrównoważonym rozwojem miast*, Arkady, Warszawa 1999.